

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Litija)"1939/1945"

Prejeto: 21. 6. 2011

Jože Rozman

prof. sociologije in univ. dipl. politolog (obramboslovec), Spodnje Stranice 40, SI-3206 Stranice
e-pošta: joze.rozman@gmail.com

Partizanski koridor na litijskem območju med drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Druga svetovna vojna je razdelila slovensko ozemlje med nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja. Nad desnim bregom Save so Nemci zgradili demarkacijsko črto oz. mejo med takratno Nemčijo in Italijo. Reka Sava je postala obmejna reka in ravno na litijskem območju so se začele organizirati povezave med odporniškimi gibanjem na Gorenjskem, Štajerskem in Dolenjskem. To območje je bilo primerno zaradi naravnih danosti oz. ugodnega terena in podpore lokalnega prebivalstva NOB, zato je ta humanitarni koridor deloval od prvih dni okupacije pa vse do konca vojne.

KLJUČNE BESEDE

druga svetovna vojna, Litija, reka Sava, Kamniško-zasavski odred, narodnoosvobodilni boj, narodnoosvobodilna vojska, partizanski odredi Slovenije, demarkacijska črta

ABSTRACT

THE PARTISAN CORRIDOR IN THE LITIJA AREA DURING WORLD WAR II

World War II divided the Slovenian territory between the German, Italian and Hungarian occupying forces. The Germans drew a demarcation line or border between the then Germany and Italy. The Sava thus became a border river and the Litija area was turned into a site of organised connections between the resistance movement in Gorenjska, Štajerska and Dolenjska. The said area was appropriate due to its natural features, especially the favourable terrain, and the support from the local population for the national liberation struggle. All the above stated enabled the humanitarian corridor to operate from the first days of the occupation to the end of the war.

KEY WORDS

World War II, Litija, the Sava River, Kamniško-zasavski detachment, national liberation struggle, national liberation army, partisan detachments of Slovenia, demarcation line

Zasedba in razdelitev ozemlja

Kmalu po aprilski okupaciji leta 1941 je bilo slovensko ozemlje v tedanji Kraljevini Jugoslaviji razdeljeno med tri okupatorje; Nemci in Italijani so si slovensko ozemlje razdelili skoraj na polovico, medtem ko so Madžarski pripadli samo štirje odstotki etničnega ozemlja.¹ Obravnavano območje je bilo razdeljeno med nemško in italijansko okupacijsko ozemlje, ločeno z razmejitveno črto,² ki je hkrati predstavljala tudi državno mejo med okupatorjema. Zaradi strateških interesov obeh okupatorjev je bila demarkacijska črta še nekajkrat popravljena³ in je tako tekla od Žirov,⁴ južno od Črnega vrha, severno od Polhovega Gradca, skozi Šentvid in Ježico, od koder je nadaljevala pot po desnem bregu Save skoraj do sotočja s Kamniško Bistrico in Ljubljano. Ko je slednjo prečkala, se je povzpela na vrhove⁵ južno od Besnice, Trebeljevega, Obolnega, Osredka nad Stično, Debeč, Javorja, Višnjega Grma, Razbor, Ježnega vrha, Nove gore, skozi Vodice pri Gabrovki, kjer je zapustila obravnavano območje. Dalje je tekla skozi Krmelj, vzhodno od

Tržišča, zahodno od Bučke, skozi Krakovski gozd, severno od Kostanjevice na Krki in Sv. Križa (Podbočje) na rob Gorjancev pri Gadovi Peči.⁶

Širina pasu med reko Savo in nemško-italijansko mejo na desnem bregu od Podgrada naprej je v zračni črti znašala največ 12 km, tako da je bilo mogoče od Save do meje priti peš v treh do štirih urah. Nemci so predvidevali, da bi bila ta razmejitvena črta vsaj do konca vojne južna meja nemškega rajha oziroma njegov varovalni pas, zato so v njeni bližini in ob njej organizirali obveščevalno in carinsko službo (na železniški postaji Laze in na cestnem prehodu v Podgradu), postavili orožniške postaje in vojaške postojanke, črto močno utrdili ter zgradili železniško povezavo od Laz do Šentvida (gl. prilogo Partizanski koridor).⁷ Ti ukrepi okupatorja so bili izrednega strateškega pomena za obe strani.

Že nekaj dni po zasedbi je nemški okupator uvedel vojaško upravo, ki je delovala, dokler se ni na Gorenjskem 30. aprila 1941⁸ uvedla civilna uprava. Skupna značilnost vseh treh okupatorjev je bila čimprejšnja priključitev zasedenih slovenskih predelov svoji državi in vključitev v svoj družbeni red. Nemški okupator je nameraval izvesti priključitev že 1. oktobra 1941, vendar jo je zaradi personalnih razlogov⁹ dvakrat odložil; na 1. november 1941 in nato še na 1. januar 1942. Zatem je priključitev zaradi razmaha upora slovenskega naroda odložil do konca vojne.

Elementi okupatorjeve prisotnosti – postojanke¹⁰

Ko so Nemci v mesecu aprilu in maju 1941 prišli v omenjene kraje, so se nastanili največkrat v župnijskih prostorih, šolskih poslopih in gostilnah; v večjih krajih pa so uporabili tudi prostore bivših banovinskih uradov in institucij.¹¹ Razmeroma velika

¹ *Slovenska novejša zgodovina* 1, str. 575.

² Razmejitvena črta je bila določena 12. aprila 1941 s Hitlerjevimi navodili o razkosanju Jugoslavije. Določala so, da bo Nemčija dobila Spodnjo Štajersko (meja reka Sava), na jugu povečano z 90 km dolgim in 10 do 15 km širokim pasom, in Gorenjsko. Prekmurje bi dobila Madžarska, vse ostalo pa Italija. Ker meja ni potekala po nobeni zgodovinski, pokrajinski ali upravni, še manj pa po narodnostni meji, sta bili obe strani, tako italijanska kot nemška, nezadovoljni. Italijani bi imeli še premogovni bazen v Zasavju, Nemci pa so kljub navodilom Hitlerja želeli še globlje v notranjost Dolenjske, medtem ko sta bili Madžarska in ustaška vlada zadovoljni z določenimi mejami (Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, str. 50–51).

³ Iz šolske kronike osnovne šole Javorje je razvidno, da meja na obravnavanem območju ni bila stalna in so jo še v juniju 1942 premaknili. Prvotno je potekala od Pustega Javorja po dolini mimo potoka Biča za osnovno šolo in potem dalje po cesti proti Debečam, potem pa se je na »škodo« italijanskega okupatorja pomaknila nekaj sto metrov južneje na rob Gornjega vrha za vasmi Debeče, Planina, Osredeč, Obolno in potem dalje proti Trebeljevemu. Nemci so v bližini meje podrli vse stavbe in izsekali gozd, mejo pa so s prisilnim delom utrjevali Slovenci iz različnih krajev (ARS, AS 1827, 865/I/1). Podobno je bilo v kraju Štanga (danes Velika in Mala Štanga), kjer se je okupator kar izmenjeval, na koncu pa so ostali le Nemci, Italijani pa so svojo mejo premaknili nekoliko zahodneje (Zupančič, *Okupator v Litiji*, str. 25–26).

⁴ Od avstrijske meje do Žirov je meja med okupatorjema potekala po stari jugoslovansko-italijanski meji (*Slovenska novejša zgodovina* 1, str. 574).

⁵ Nemci so na obravnavanem območju določili potek meje po vrhovih, ki so jim tako omogočili vidni nadzor območja na obeh straneh črte: Debenji vrh (530 m), Babna gora – cestni prelaz Pečar (544 oz. 450 m), Žagarski vrh (626 m), Javorski vrh (641 m), Križatec (622 m), Kališče (647 m), Kucelj (748 m), Zavolovšček (656 m), Osrenca (710 m), Lectov grad (610 m), Pleša (526 m), Grmada (699 m), Zaplaz (713 m), Nova gora – cestni prelaz Javorski Pil (580 m) in Červatec (691 m).

⁶ ARS, AS 1625, karta Nacistično-fašistična delitev in zasedba Slovenije – Ljubljanska pokrajina 1943; Carta della Provincia di Lubiana 1:100.000, 1943; Deutsche Heereskarte Jugoslawien 1:25.000, 1943.

⁷ Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–45*, str. II/10; Ribičič, *Partizanski koridor*, str. 9–14.

⁸ Ta se je na Gorenjskem uvedla 14 dni kasneje kot na Štajerskem zaradi določitve meje med Italijani in nemškim rajhom ter posledično razporejanjem njunih enot (Ferenc, *Polom raznarodovalnih načrtov*, str. 171).

⁹ Čakali so na prihod novega pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za Koroško, medtem ko so Italijani priključitev izvedli že 3. maja, Madžari pa 16. decembra 1941 (Ferenc, *Polom raznarodovalnih načrtov*, str. 31).

¹⁰ Vire o postojankah na obravnavanem območju za celotno poglavje navajam na tem mestu: ARS, AS 1622 (41/II/2 in 41/III/5), AS 1827 (908/I/1c, 908/I/4d, 908/I/4e, 908/I/4f, 908/I/4g, 908/I/5g, 908/I/5j, 908/I/6, 908/I/7, 908/I/8, 908/I/9 in 908/I/12), AS 1851 (47/I/1, 47/II/1, 52/II/1, 54/I/1, 54/II/1, 54/VII/1, 54/VIII/6, 60/I, 60/II, 60/III/2, 62/II/ii, 62/II, 80/I/1 in 80/IV/3) in AS 1869 (333/I/3, 333/I/4, 333/I/8, 333/II/1, 333/III/17a, 334/I/6 in 334/I/12).

¹¹ ARS, AS 1827, 865/I.

gostota razporeditve teritorialnih postojank, ki so jih Nemci vzpostavili po skoraj vseh večjih krajih, priča o tem, kako strateško in pomembno je bilo obvladovanje tega prostora. Na celotnem obravnavanem območju je bilo kar 27 okupatorjevih teritorialnih postojank: Beričevo, Bogenšperk, Dol pri Ljubljani, Dolsko, Domžale, Ihan, Izlake, Javorje, Jevnica (Senožeti), Kresnice, Laze, Litija, Moravče, Osredok nad Stično, Pečar (Babna gora), Podgrad, Pogonik (Zgornji Log), Polica, Ponoviče, Prežganje, Sava (Mošenik in Renke), Stična, Šentvid pri Stični, Šmartno pri Litiji, Vače, Velika Preska in Velika Goba.¹²

Številčnost postojank in razmeroma ugodne cestne povezave¹³ med njimi so omogočale hitro vojaško oz. policijsko posredovanje, prav tako so bile postojanke med sabo povezane s telefonskimi in radijskimi zvezami. Večje sovražnikove garnizije, ki niso bile preveč oddaljene od Zasavja – v Celju, Kranju, Kamniku in na Bledu, so lahko v nekaj urah okrepile postojanke in tako še dodatno povečale vojaško prisotnost na območju.¹⁴

Posebej pomembne so bile postojanke v (ne)posredni bližini reke Save in razmejitvene črte med obema okupatorjema, saj je poleg reke veliko oviro pri prehajanju območja predstavljala tudi dobro utrjena in zavarovana meja, ki jo je nemški okupator po kapitulaciji Italije obdržal ter še celo dodatno utrdil in številčno okrepil.

Največja in najmočnejša postojanka je bila v Litiji. Velikonočni ponedeljek 1941 je zaznamoval prihod Nemcev v Litijo, ki so jo zasedli brez bojev, saj je jugoslovanska vojska odšla že prej.¹⁵ Iz slike je razvidna nastanitev nemški enot po mestnih po-

slojih: Varnostna služba (SD oz. gestapo) se je nastanila v poslopju bivšega sodišča, kjer so imeli tudi zapore; v župnišču so bili nastanjeni policisti SS Regimenta Todt oz. 181. rezervnega policijskega bataljona; vojska (Landeschutz Bataillon 921) je bila nastanjena pri Modicu in Slancu; žandarmerija (orožniki) pa je bila nastanjena v stavbi zraven železniške postaje. Štab je bil v bivši ambulanti. V Litiji so bili tudi t. i. raztrganci in vermani, od leta 1944 naprej pa tudi domobranci. Tukaj so bile od jeseni 1944 tudi enote protiletalske obrambe s protiletalskimi topovi.

Številčno stanje enot v Litiji se je ves čas spreminjalo, tako da je posadka v povprečju štela med 200 in 500 mož, včasih tudi več. Nemci so iz Litije pošiljali patrolje proti Ponovičam in Savi ter Pogoniku in Kresnicam.

Litijo so utrdili s številnimi bunkerji. Stene bunkerjev so bile narejene iz dveh slojev desk, med njimi pa je bil nasut pesek in kamenje (40–50 cm); streha je bila narejena iz lesenih tramov in desk, v pritličju so bila okna zavarovana z zaboji peska in mrežami. Bunkerji so imeli kvadrasto obliko, kjer je stranica merila 6–8 m, višina 2–3 m, vsak pa je imel po dva težka mitraljeza in stalno stražo. Taki bunkerji so bili postavljeni pri Slancu, Modicu, prosvetnem domu in pri vhodu v predilnico.

Postojanka v Šmartnu pri Litiji je bila nastanjena v graščini Grmače, prosvetnem domu in župnišču. Ta postojanka je bila namenjena predvsem nadzorovanju meje in je večkrat dnevno pošiljala patrolje na mejo. Poleg graničarjev iz oddelka Grenzwachunterabschnitt XVIII/F je imela tudi nekaj orožnikov, v februarju leta 1944 pa so bili v Slatni nastanjeni tudi vermani. Številčno stanje postojanke je bilo v povprečju 60–70 mož, včasih tudi krepko prek 100.

Nemci so svoje enote nastanili tudi v gradu Bogenšperk, kjer so bili prav tako graničarji, orožniki in v začetku februarja leta 1944 tudi vermani. Postojanka je v povprečju štela 50–60 mož, včasih tudi več.

Obmejne postojanke, ki so imele nalogo predvsem nadzorovati mejo, so bile tudi v kraju Prežganje, v Veliki Preski in na Javorju (Pečar). Okoli postojanke v Prežganju je bilo na griču 12 bunkerjev, zgrajenih iz brun in peska, obdani so bili z jarki in minirano mrežo. V vsakem bunkerju je bila po ena strojnica, v zvoniku sta bili 2 strojnice, pred župniščem pa je bil še en bunker, ki je bil z jarkom povezan s cerkvijo; utrjena je bila tudi šola. Na cesti proti Trebeljevem so imeli postavljene španske jezdece, k meji pa so pošiljali po dve patrolji na dan. Tukaj so bili predvsem graničarji, v letu 1944 pa tudi raztrganci, domobranci in vermani. Številčno stanje postojanke je bilo v povprečju 80–100 mož, včasih tudi več.

¹² V postojankah Polica, Stična in Šentvid pri Stični so bile do kapitulacije Italije posadke kraljeve finančne straže (financarji), potem pa so v teh postojankah Nemci spomladi 1944 vzpostavili domobranske posadke. Podobno je bilo v bližnji postojanki Višnja Gora (Ferenc, Okupatorjeve in domobranske posadke, str. 55–58). Zelo blizu obravnavanega območja so bile tudi postojanke nemške oz. domobranske postojanke v Polšniku, Pečeh, Šentjakobu. Podatkov o postojankah Osredok nad Stično in Velika Goba ni veliko, omenjeni sta samo v monografiji Milana Gučka *Šerčerjeva brigada*, kjer piše, da so ju 5. junija 1943 napadle enote Tomšičeve in Gubčeve brigade.

¹³ Analiza cestnega omrežja iz nemških vojaških kart (Deutsche Heereskarte, Jugoslawien 1:25.000, 1943, listi 11-4-a, 11-4-d, 12-3-a, 12-3-c) pokaže, da se je na obravnavanem območju od takrat spremenila le kategorija cest in poti (kolovozi in nekatere pešpoti so danes prevozne z avtomobili). Le banovinska cesta iz Ljubljane in Zaloga je takrat ob levem bregu Save vodila samo do naselja Sava; na desnem bregu pa je cesta vodila samo do Pasjeka (nasproti Mošenika). Današnje »Zasavsko cesto« proti Zagorju in Trbovljam so dogradili v 60-ih letih prejšnjega stoletja (*Ceste v SR Sloveniji 1945–1975*, str. 47).

¹⁴ Eden takih primerov je bil 24. decembra 1941 pred borbo na Tisju, ko so nemške motorizirane kolone prispele tja že v eni uri po sporočilu o partizanskih enotah (Pogljajen–Kranjc, Zasavski bataljon Alojza Hohkrauta, str. 113).

¹⁵ ARS, AS 1827, 856/I; Kresal, *Razvoj predilnice Litija*, str. 99.

Skica postojanke Litija (ARS, AS 1851, 62/II).

Podobno je bila z bunkerji utrjena tudi postojanka v Veliki Preski, kjer so bili večinoma graničarji, v letu 1944 pa prav tako domobranci in vermani. Številčno stanje postojanke je bilo podobno kot v Prežganju.

Decembra 1941 so se graničarji stalno naselili v Javorju, kjer so zasedli župnišče in cerkveno hišo, v septembru 1944 pa so policisti zasedli še šolo in nekaj privatnih hiš. Podatkov o utrjevanju te postojanke ni, vendar je bila najverjetneje podobno utrjena z bunkerji, jarki in miniranimi mrežami kot prej omenjeni postojanki; tudi številčno stanje moštva je bilo podobno.

Poseben pomen sta imeli postojanki v Podgradu in Lazah, saj je bila prva cestni mejni prehod, druga pa železniški mejni prehod z Ljubljansko pokrajino oz. Italijo. Postojanka v Podgradu je štela 35–45 graničarjev, ki so bili nastanjeni v gradu. Okrog postojanke je bilo 6 bunkerjev, med sabo povezanih s strelskimi jarki. Postojanka je bila ograjena z bodečo žico in je bila ponoči osvetljena.

V Lazah je postojanka štela 40–50 mož, od tega je bilo največ vojakov, graničarjev in gestapovcev. Ta postojanka je imela tudi progovne stražarje (Bahnschutzpolizei) in je leta 1943 varovala dograjeno obvozno progo Laze–Črnuče. Vojaki so bili v dveh bunkerjih, v postojanki ob mostu pa so bili trije bunkerji: dva na dolski in eden na lažanski¹⁶ strani. Most je bil ponoči zaradi varnosti osvetljen.

¹⁶ Laze pri Dolskem – lažanski, Lažani (*Privočni krajevni leksikon Slovenije*, str. 165).

Na drugi strani reke je bila postojanka Dolsko, ki je skupaj s postojanko v Lazah nadzirala železniški most čez Savo, prav tako pa je pošiljala patrolje po cesti proti Dolu pri Ljubljani, kjer je bila tudi nemška teritorialna postojanka. Številčna moč postojanke v Dolskem je bila okoli 30 orožnikov, graničarjev in železniških stražarjev.

Naprej od Laz na desnem bregu Save je bila okupatorjeva postojanka v Jevnici. Nemci so utrdili hišo ob železniški progi in šolo, ki so ju prezidali v pravi utrdbi. Številčno je bila postojanka razmeroma močna, saj je bilo prisotnih okoli 70–80 mož,¹⁷ včasih tudi več. Postojanka je nadzirala železniško progo in prevoze z brodom čez reko do Senožet. Ko so Nemci odkrili, da partizani ponoči uporabljajo sicer zaklenjeni brod, so ga zažgali.

Nasproti Jevnice čez Savo v Senožetih pa so Nemci 1. januarja 1945 ustanovili posebno postojanko, ki naj bi imela poglobitno nalogo preprečevati povezavo Štajerske z Dolenjsko.

Naprej od Jevnice je bila postojanka v Kresnicah, ki je bila utrjena s tremi bunkerji, zgrajenimi iz lesenih sten, polnjenih s peskom. Tu so bili orožniki, železniški stražarji, policisti, v letu 1944 pa tudi vermani. V povprečju je postojanka štela 40–50 mož, njena naloga pa je bila varovanje železniške proge in preprečevanje prehodov čez Savo, ki so bili v neposredni bližini.

¹⁷ Novembra 1944 se je v šoli naselilo 120 Nemcev, ki so ostali do konca vojne.

Postojanka v Jevnici. Slika prikazuje hišo ob železniški progi v Jevnici, ki so jo Nemci prezidali v utrdbo (foto: Jože Rozman, 22. december 2005).

Med Kresnicami in Litijo je bila postojanka v Pogoniku oz. Zgornjem Logu (Logu)¹⁸ (na drugi strani reke), ki je imela nalogo varovati železniški most¹⁹ čez Savo. Posadka, v povprečju 80 mož, je bila nastanjena v gradu, v Logu pa je bila protiletalska baterija (okoli 20–30 vojakov) s tremi protiletalskimi topovi. Na vsaki strani mostu, ki je bil ponoči osvetljen, je bilo stražarsko mesto; most in predora so varovale utrdbe. V dveh izmed njih so bili postavljeni zgoraj omenjeni protiletalski topovi.

Od Litije naprej proti kraju Sava je bila postojanka v Ponovičah. Nemški policisti in orožniki so bili nastanjeni v graščini, kjer so poleg varovanja proge opravljali tudi nalogo varovanja tamkajšnje kmetijske posesti; redili so večje število živali, zato so jo partizani večkrat napadli in živino zaplenili. Številčno stanje postojanke je bilo spremenljivo: 80–120 mož, v času nemških akcij pa tudi preko 200. Dnevno so večkrat patroljirali po progi proti Litiji.

Zadnja postojanka na levem bregu je bila v kraju Sava. V bunkerju²⁰ ob železniški progi so bili nastanjeni orožniki, v poslopju železniške postaje so bili železniški stražarji (Bahnschutz), v šoli in župnišču pa vojska in policija. Tako kot v vseh postojankah je bilo tudi tu številčno stanje spremenljivo: 70–100

mož. Iz Save so po cesti in tudi po tirih pošiljali patrolje proti Ponovičam; patroljirali pa so tudi proti Mošeniku²¹ in Renkam, kjer so bili nemški bunkerji, od koder so nadzorovali progo. Večkrat so postavljali zasede v Tirni in Lešah. V kraju Sava je bil pomemben most čez reko, saj je potem ni bilo več moč prečkati preko mostu vse do Litije.

Podobno kot ostale je bila utrjena tudi postojanka na Vačah. Močno je bila utrjena v šolskem poslopju in župnišču. V zvoniku cerkve je imela težko strojnico, okolica postojanke pa je bila zavarovana z žičnimi preprekami in minkim poljem. Čeprav je bila posadka maloštevilna (30–32 orožnikov in policistov), jo je bilo zaradi omenjene utrditve težje napasti oz. zavzeti.²² Posadka je v času obstoja večkrat ropala živino in pridelke tamkajšnjim kmetom, postavljala pa je tudi zasede pod hribom Slemšek (677 m).

Kurirske postaje

Kurirske zveze so bile med narodnoosvobodilno vojno (NOB) glavna oblika medsebojnega povezo-

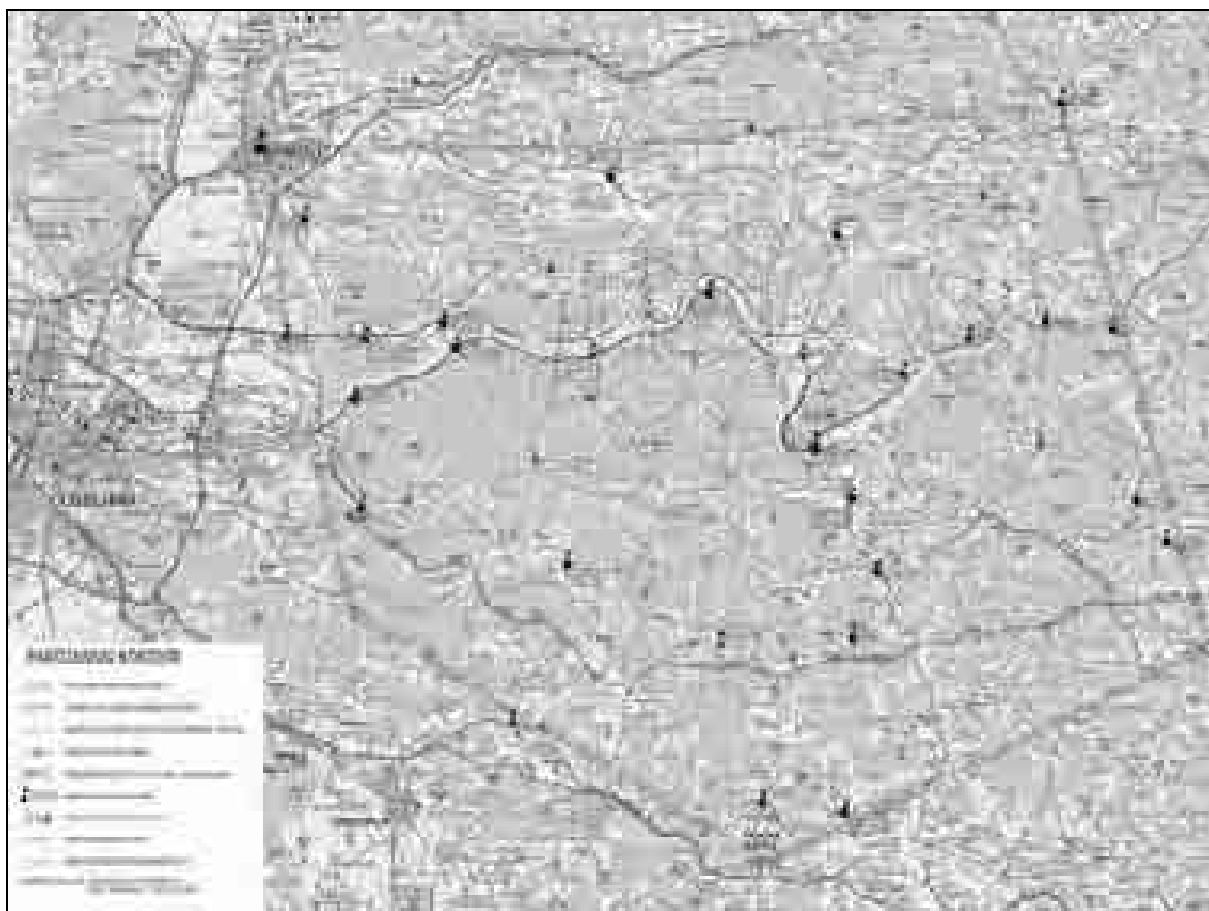
¹⁸ V situacijskih poročilih obveščevalnih oddelkov se ta postojanka »Log« včasih omenja posebej, čeprav je bila v sklopu postojanke v gradu Pogonik.

¹⁹ Železniški most je bil septembra 1944 v vzajemni akciji zavezniškega letalstva in Kamniško-zasavskega odreda onespособljen, tako da je bil železniški promet od Litije naprej ustavljen do februarja 1945.

²⁰ V tem bunkerju, ki je bil enonadstropen s posteljami, je bilo stalno nastanjenih 14 orožnikov. Od mostu je bil oddaljen 40 m, od železniške postaje pa 300 m. Nivo bunkerja je bil 6 m pod železniško progo.

²¹ V Mošeniku so imeli bunker z 11 možmi, ki je varoval železniški nadvoz, v Renkah pa dva lesena in betonski bunker z okoli 35 možmi. Postojanko v Mošeniku je KZO napadel dvakrat: 31. avgusta in 5. septembra 1944.

²² Minerji KZO so 7. julija 1944 v orožniško postajo Vače poslali mino, ki je ubila tri, ranila pa štiri orožnike. Posadka se je nato umaknila z Vač, kjer do 27. septembra 1944 ni bilo več stalne vojaške oz. policijske prisotnosti. Takrat pa je Sava zopet dobila vojaško posadko, le da je bila tokrat močnejša. Dokončno se je posadka umaknila v noči na 8. maj 1945, ko je na pritisk partizanov zapustila kraj in pustila ogromno orožja in streliva.

Partizanski koridor.

vanja partizanskih enot oz. političnih organizacij s svojim vodstvom. Čez litijsko in moravsko območje so vzhodno in zahodno od Litije potekale kurirske zveze med Štajersko, Dolenjsko in Ljubljansko pokrajino ter povezovale področna vodstva Osvobodilne fronte (OF) z njenim glavnim odborom in partizanske enote z glavnim poveljstvom. Prve zveze so nastale že takoj po okupaciji leta 1941, v jeseni 1942 pa je vodstvo NOB začelo ustanavljati posebno mrežo kurirskih postaj, t. i. TV²³ relejnih postaj.

Kurirji so bili najbolj izkušeni, zanesljivi in iznajdljivi borci, ki so dobro poznali ozemlje in krajevne razmere v kraju, kjer je delovala kurirska postaja. Poleg običajnih kurirskih nalog so opravljali še obveščevalno in propagandno, aktivistično delo; neredko so napadli tudi sovražnikove patrulje. Zadrževali so se v dobro maskiranih zemljankah, bunkerjih in šotorih; v ugodnih razmerah so bivali tudi na bližnjih kmetijah. Hrano so dobivali pri domačinih, pri zanesljivih ljudeh so imeli organizirane t. i. javke, kjer so pridobivali informacije o varnostnih razmerah, prav tako pa so se tam srečevali s

kurirji drugih postaj. Na celotnem obravnavanem območju so med NOB delovale naslednje kurirske postaje: TV 2, TV 3, TV 3 S, TV 21a S, TV 29 S, TV 26 S.²⁴

Kamniško-zasavska (terenska) četa

Da kamniško in litijsko območje zaradi premika štaba Šlandrove brigade ne bi ostalo brez partizanske enote, je štab IV. operativne cone ob italijanski kapitulaciji septembra 1943 ustanovil Kamniško-zasavsko terensko četo, ki je kmalu narasla na okoli 100 borcev. Njena naloga je bila mobilizacija novincev, ki jih je z novinci od drugih brigad spravljal do specialne čete na desnem bregu. Prav tako je skrbela za prenašanje orožja in streliva čez Savo in izvajala manjše sabotažne akcije. To četo je 24. februarja 1944 v vasi Oklo nenadoma napadla močna formacija nemške policije, žandarmerije in gestapa. Zaradi neprimerne organizacije zavarovanja je v kratkem boju padlo 57 partizanov, med njimi

²³ TV – kratica za terenski vod.

²⁴ Zakonjšek, *Partizanski kurirji*, str. 21–45, 354–368; Petje-Jovan, *Kurirske zveze*, str. 237–247; Ribič-Muk, *Kurirske zveze, kanali in postaje (TV in S) v nekdanjem litijskem območju*, str. 93–104.

tudi neoboroženi novinci, 28 je bilo ujetih. Po tem dogodku je začelo nastajati moštvo, iz katerega je bil nato ustanovljen Kamniško-zasavski odred (KZO) z dvema bataljonoma. Eden je bil do poletja na desnem bregu, ko ga je zamenjal ustanovljeni Dolenjski odred; do takrat je nalogo na desnem bregu opravljala specialna četa.²⁵

Specialna četa

Leta 1943 in 1944 je bilo narodnoosvobodilno gibanje že v polnem razmahu in ker je fronta zahtevala tudi vedno več žrtev, so se mobiliziranci v vse večjem odstotku odločali za odhod v partizane. Najpomembnejša naloga organizacije OF na tem območju je bila pridobiti čim več fantov in mož za odhod v partizane in ne v nemško vojsko. Nemci so zaradi množične mobilizacije partizanov začeli 14. januarja 1943 v Litiji in okolici seliti družine svojcev. Podobno so nameravali storiti naslednji dan v Jevnici in okolici, vendar so našli prazne domačije, ker so se družine umaknile v bližnje gozdove. Štab IV. operativne cone je za te ubežnike organiziral partizansko civilno taborišče in mu dodelil 6 borcev. To ni bilo samo zavetišče družinam, ki so se umaknile pred Nemci, ampak tudi postojanka za partizane, ki so se tam zdravili ali skrivali. Taborišče je delovalo do septembra 1943, ko je štel že 20 mož, iz katerih je štab IV. operativne cone 10. septembra 1943 osnoval »specialno četo«, ki je kot predhodnica 1. bataljona novoustanovljenega Kamniško-zasavskega odreda²⁶ (KZO) sprejemala novince od Kamniško-zasavske (terenske) čete ter ji oddajala orožje na desnem bregu Save; tudi Kamniško-zasavska četa je v februarju 1944 postala jedro 2. bataljona KZO.²⁷ Ta je poleg prevoza novincev in orožja v obeh smereh skrbel tudi za mobilizacijo fantov in mož v partizane.²⁸

Kot že omenjeno, je bila poglobitna naloga »specialne« čete mobilizacija, transport ljudi, orožja in opreme čez reko Savo na Dolenjsko. S tem so razbremenili kurirsko postajo TV 3, ki od ustanovitve čete ni več vodila novincev na Dolenjsko. Četa je bila gibljiva, saj se je stalno premikala med Stično, Jančami, Štango, Dolgo Nogo, Kresniškim Vrhom, Širmanskim hribom in drugod. V času samostoj-

nega delovanja do ustanovitve KZO je sprejemala novince in oddajala orožje na desnem bregu Save na naslednjih prehodih (to nalogo je potem prevzel Dolenjski odred):

- pri Lipi (med Slapnico in Jevnico) in naprej do Male Dolge Noge, Janč (Tuji Grm), Koških poljan, Račice, Štrusovega mlina, Gozd Reke, Osredka nad Stično, kjer so prečkali mejo, dalje do zbirnega taborišča v Stični;
- Zgornje Ribče-Slatnar, naprej do Kresniškega Vrha, Golišča, Male Štange, Velike Štange, Račice, Štrusovega mlina, Gozd Reke, Osredka nad Stično in dalje do Stične;
- Spodnje Ribče-Drčar, do Kresniškega vrha, čez Golišče, Malo Štango, Veliko Štango, do Račice in naprej do Stične;
- Hotič-Presenčev mlin, naprej do Kresniškega Vrha, Golišča, Male in Velike Štange, Račice in naprej do Stične.

Četa je imela dva, včasih tudi tri vode, ki so se izmenjavali pri spremljanju novincev; ko je bil en vod na delu, je drugi počival. Decembra pa se je četa razdelila v dve približno enako močni patrolji, ki sta delovali ločeno vse do ustanovitve KZO, ko je četa postala jedro 1. bataljona KZO.²⁹

Kamniško-zasavski odred (KZO)

KZO je bil ustanovljen oziroma obnovljen³⁰ 15. februarja 1944. Njegova glavna naloga je bila organizirati prehode čez Savo, kanale za transport orožja za vse več mobilizirancev in rušenje železniške proge. S tem so razbremenili kurirske postaje in brigade, katerim so bili novinci v veliko breme. Nov odred je nastal iz Kamniško-zasavske (terenske) čete, minerske čete in specialne čete, sestavljali so ga 3 bataljoni in minerska četa. Odred je deloval na območju med Domžalami, Zidanim Mostom in reko Savinjo: del Ljubljanskega polja, Kamniške ravnine, Moravske doline, Črne grabna, Tuhinjske doline, doline Črne, Savinjske doline, del Kamniških planin (Velika planina in Menina planina) in Zasavjem. Posebej je pomembno delovanje odreda na desnem bregu Save v letu 1944, ko je deloval vse od razmejivne črte.³¹

²⁵ Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 204–205; Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. II/30; Belec-Beli, *Obnovljeni kamniško-zasavski odred*, str. 208.

²⁶ KZO je imel ključno vlogo pri zagotavljanju prehodov čez Savo, zato ga bom podrobneje obravnaval v posebnem poglavju.

²⁷ Do ustanovitve obeh čet (terenske in specialne) in nato KZO so novince čez Savo in nazaj, orožje in strelivo vodili kurirji ob spremljavi strojniške desetine (Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. II/15).

²⁸ Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. II/12–33; Godec-Tomaž, *Partizansko civilno taborišče*, str. 182–193; Anton Jerant, ustni vir.

²⁹ Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. II/12–20; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 204–205; Ribič-Muk, *Specialna četa*, str. 108–111.

³⁰ Predhodnik KZO je bil Kamniško-savinjski odred, ki je bil 14. januarja 1943 ustanovljen na Lesu. Odred je bil sestavljen iz treh bataljonov: Kamniškega, Zasavskega (ali bataljon Alojza Hohkrauta) in Savinjskega (ali bataljon Slavka Šlandra). Z ustanovitvijo Šlandrove oziroma 6. slovenske narodnoosvobodilne (udarne) brigade 6. avgusta 1943 je bil Kamniško-savinjski odred ukinjen (Stergar, *Kamniško-zasavski odred v letu 1944*, str. 15–19; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 27–28, 51–56).

³¹ Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. II/33–38, III/2–6, VII/65; Stergar, *Kamniško-zasavski odred v letu 1944*, str. 26–29; ARS, AS 1869, 333/1/8.

Minerska četa

Decembra 1943 se je zaradi nemške aktivnosti štab IV. operativne cone z Šlandrovo brigado pred nemško hajko umaknil v Kamniško-Savinjske Alpe in na Koroško, v Zasavju pa je pustil minerski vod te brigade. V januarju 1944 se je vod preoblikoval v novoustanovljeno minersko četo IV. operativne cone s posebno nalogo rušenja železniške proge in mostov ter telefonskih in telegrafskih naprav ob njej. Dva voda sta izvajala sabotaže na progi Laze–Židani Most–Celje, eden pa na progi Židani Most–Brežice. Ob obnovitvi KZO je bila vanj vključena kot samostojna četa.³²

Odredne prevozne postaje (OPS) in kanali transportov

Ob ustanovitvi je KZO dobil glavno nalogo, da pripravi boljše prehode čez Savo in nemško-italijansko razmejitveno črto, saj je spomladi 1944 dotok novincev iz Štajerske naraščal. Odred je do konca marca oz. začetka aprila 1944 ustanovil 3 odredne prevozne postaje (odredne prevozne stanice – OPS), ki so imele stalno posadko borcev in čolnarjev (približno 10 mož):³³

- OPS 1 je imela dva prehoda: prehod Mačkovina in most v vasi Sava. Pri Mačkovini je prehod čez Savo potekal s čolni in bređenjem, medtem ko je v Savi prehod potekal kratek čas po lesenem in pokritem mostu, saj je bila od 9. septembra pa do 28. septembra 1944 Sava osvobodjena, po mostu pa je bil organiziran prehod vpreg za oskrbo.
- OPS 2 je imela samo en prehod Hotič–Prešenčev mlin, ki je zaradi največjega števila čolnov (4–5 čolnov) prevzel vlogo glavnega prehoda. Ob normalnem vodostaju so na tem mestu reko tudi bredli. Ker je bil ta prehod najpomembnejši in najmočnejši, so vezisti KZO med obema bregovoma Save napeljali skrivno telefonsko linijo. Zaradi izdaje je prehod obratoval samo do konca 1944.
- OPS 3 je imela kar tri prehode: pri Lipi (bređenje in čolni), Zgornje Ribče–Slatnar (bređenje in čolni) in Spodnje Ribče–Drčar (pod Kresniškim Vrhom, čoln na žici).

Z ustanovitvijo OPS je postal prehod čez reko Savo precej olajšan, stari prehodi pa razbremenjeni oz. reorganizirani. Dobro organizirana obveščevalna služba in številčnost prehodov sta omogočala, da so kljub nemškimi zasledam pri enem ali dveh prehodih oz. kanalih uporabili tretjega in uspešno izvedli nalogo. Tudi če so Nemci ob reki odkrili zamaskirane

in zakopane čolne, so organizirane delavnice imele vedno na voljo dovolj rezervnih.³⁴

Zaradi vse večjega števila neoboroženih novincev, ki so se zadrževali pri enotah IV. operativne cone, je štab VII. korpusa odločil, da se Dolenjski odred v juniju 1944 pomakne na območje Janč in Mamolja ter skupaj s KZO organizira prehode čez Savo in zavaruje premike čez mejo do garnizije VII. korpusa. Štaba obeh odredov sta se dogovorila, da bo KZO vodil transporte do Save in organiziral prevoze čez njo, Dolenjski odred pa bo na desnem bregu prevzel transporte in jih zavaroval pri premiku do enot VII. korpusa³⁵.

Pohod transportov s Štajerske na Dolenjsko je bil dolg 70–80 km, zaradi težavnosti poti in s tem velikih naporov novincev je bil razdeljen na tri etape po 20–25 km. Da bi se novinci odpočili in nahranili, so na območju Janč, Mamolja in Sv. Križa (Gabrovka) organizirali baze. Za vodenje odprav na Dolenjsko so izbrali več smeri oz. kanalov:

- z Janč do Sv. Križa (Gabrovka): Janče–Štangerske Poljane (čez cesto)–Podvorje–Sv. Križ (Brezje)–Črni Potok–Bogenšperk–Velika Kostrevnica. Naprej pa sta vodili dve smeri: 1. Velika Kostrevnica–Cerovica, nato po cesti do Javorskega Pila (prečkali mejo) do Sv. Križa (baza) in 2. Velika Kostrevnica, po dolini do Dobrave čez Bernardovec, na mejo pri Ježen vrhu, nato Gobnik–Moravče pri Gabrovki–Sv. Križ;
 - z Mamolja do Sv. Križa (Gabrovka): Mamolj–Cerovica–po cesti do Javorskega Pila (meja)–Sv. Križ.
- Od Sv. Križa (Gabrovka) dalje proti Zagradcu, Dvoru in Žužemberku je vodilo več glavnih in rezervnih smeri.

Glavne smeri:

- Sv. Križ–po cesti čez Čatež–Velike Loke–Občine–Knežja Vas–Dobrnich–Dobrava: 1. Dobrava–Žužemberk in 2. Dobrava–Mačkin hrib–Sadinja vas–Dvor;
- Sv. Križ–po cesti čez Čatež–Velike Loke–Občine–Kamenje–Volčje jame–Križ–Valična vas–Zagradec.

Rezervne smeri:

- Čatež–Zagorica–Roje–Škovec–Velika Loka: 1. dalje po glavni smeri in 2. Velika Loka–po cesti do Gornje Nemške vasi (prečkali železnico)–Belšinja vas–Vavpča vas–Dobrnich–dalje po glavnih smereh;

³² Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. II/ 26–29; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 205; Žužek–Tarzan, *Minerji na železniški progi v Zasavju*, str. 115–117.

³³ Glej priložo Partizanski koridor in priložo Prehodi čez Savo.

³⁴ Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. 16–20; Peskar, *Dolenjski odred*, str. 265–268; *Kamniško-zasavski odred v letu 1944*, str. 34–36; Ribič–Muk, *Kamniško-zasavski odred in postaje OPS*, str. 114–117; Vili Kos – ustni vir; Anton Jerant – ustni vir.

³⁵ Peskar, *Dolenjski odred*, str. 262–265; Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. V/13–16; Vili Kos – ustni vir.

- Sv. Križ–Ravne–Vrhovo–Ševnica–Račje selo: 1. Trebnje–Vrhtrebnje–Lokve–Dobrnica in 2. Štefan–Belšinja vas–Grmada–Gorenja vas–Dobrnica.

Ko se je bataljon Dolenjskega odreda za nekaj časa premaknil iz Sv. Križa na območje Trebelnega, je transporte vodila pot čez Rihpovec, med Jezerom in Lukovkom na Ponikve, nato na Gorenji in Dolenji vrh, Svetinje, Artmanjo vas (pri Dobrnici), Korita, Dobravo in Žužemberk.

Najnevarnejša točka je bila pri Dobrnici, saj so se tukaj stikale vse glavne in pomožne smeri. Najbolj so bile izpostavljene glavne smeri, ki so nekaj časa vodile po cesti, kjer jih je okupator tudi napadal, zato so v primerih povečane okupatorjeve prisotnosti izbrali pomožne oz. rezervne smeri.³⁶

Organizacija kurirskih povezav³⁷ ter prehodov čez Savo med Štajersko in Dolenjsko je bila ključna tudi za strateške in taktične premike partizanskih enot med obema pokrajinama. V nadaljevanju bom orisal nekaj primerov prehodov partizanskih enot čez Savo na obravnavanem območju.

16. septembra 1941 je z brodom med Senožeti in Jevnico prečkala Savo Radomeljska četa Kamniškega bataljona (17 borcev), ki je preko Janč in Javora odšla na Molnik.³⁸

27. januarja 1943 je prav tako z brodom med Senožeti in Jevnico prečkal Savo Zasavski bataljon Kamniško-savinjskega odreda, ki se je preko Janč in Javora premaknil na Pugled (615 m). Po nekaj akcijah v Dobrunjah in Sostrem se je bataljon 9. februarja 1943 vračal na Moravško preko Velike vasi po isti poti.³⁹

Posebej je zanimiv pohod Šlandrove brigade⁴⁰ na Dolenjsko od 14. avgusta do 3. septembra 1943. Iz Šipka se je premaknila na Menino planino, od koder je preko Tuhinjske in Moravske doline 16. avgusta 1943 prispela na območje Murovice (743 m) in Ciclja (836 m). Zaradi povečane nemške pri-

sotnosti je bil prehod čez reko pri Senožetih nemogoč, zato so se 17. avgusta umaknili na območje Svete gore, kjer pa so jih Nemci obkolili.⁴¹ Po številnih bojih na območju Murovice, Ciclja in Svete gore se je 20. avgusta z bređenjem Save med Senožeti in Jevnico na Dolenjsko uspelo prebiti Savinjskemu pol-bataljonu,⁴² 25. avgusta 1943 je prebil nemški obroč še Zasavski bataljon in prečkal Savo med Zg. Hotičem in Slatnarjem, 3. in 4. septembra pa so med Senožeti in Jevnico prebredle Savo še vse 3 čete Kamniškega bataljona.⁴³

Kmalu zatem je glavni štab sklenil, da naj se na Štajersko vrne samo en bataljon brigade in njen štab (okoli 150 mož). Dne 22. septembra 1943 so iz Mokronoga krenili preko Mirne in Trebnjega do Stične, od koder so 24. septembra 1943 poslali patroljo,⁴⁴ da organizira prehod čez Savo. Tako so 26. septembra 1943 proti večeru krenili do Save ter jo med Slatnarjem in Zg. Hotičem (kasneje OPS 3) prebredli.⁴⁵

Omeniti je potrebno še neuspešen poizkus XIV. divizije spomladi 1945. Glavni štab NOV in POS je IV. operativni con 18. februarja 1945 ukazal, naj XIV. divizijo premesti v sestav VII. korpusa, ki je takrat deloval na območju Kočevja in Ljubljane. Tomšičeva brigada je štela 788, Šercerjeva 786 in Trinajsta 706 borcev. Komandant in politični komisar XIV. divizije sta dobila napotke, kam se mora divizija premakniti, medtem ko je Kamniško-zasavski odred dobil nalogo izdelati lesene čolne za prevoz borcev čez Savo. KZO se je takrat nahajal na

³⁶ Peskar, *Dolenjski odred*, str. 262–265; Vidali, *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*, str. V/13–16; Vili Kos – ustni vir.

³⁷ Partizanske enote so preko Save in dalje preko razmejivne črte vodili domačini, ki so bili tudi kurirji.

³⁸ Godec, *Poskus kronike 1941–1945*, str. 168.

³⁹ Zaradi nemške selitve družin, katerih pripadniki so odšli v partizane, so se nekatere družine umaknile v gozdove. Tako ni bilo nikogar, da bi spravil brod na desni breg, zato so prostovoljci iz bataljona reko preplavali, razbili ključavnico na brodu in ga prepeljali do desnega brega (prav tam, str. 171).

⁴⁰ Kmalu po ustanovitvi 6. avgusta 1943 na Šipku (nad Blagovico) je Šlandrova brigada dobila ukaz, naj se premakne na Dolenjsko, saj je Glavni štab NOV in POS že slutil kapitulacijo Italije. Podobno je predvideval tudi nemški okupator, ki je v prvi polovici avgusta razmestil svoje enote, da bi takoj vkorakale v Ljubljansko pokrajino in Slovensko Primorje. Povečano prisotnost vojaštva na domžalskem območju pa so Nemci izkoristili tudi za zasledovanje Šlandrove brigade, ki se je takrat nahajala na kamniškem območju (Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 57–59).

⁴¹ Nemci so pripeljali svoje enote v Moravško dolino, Črni graben; Savo so zastražili od Senožet pa do Zagorja in zasedli položaje ob cesti Trojane-Domžale (prav tam, str. 60).

⁴² Gre za ločen del moštva bataljona, ki je bil v določeni situaciji zadolžen za neko nalogo.

⁴³ Zaradi sistematičnega nemškega prečesavanja območja se je Šlandrova brigada dekoncentrirala po bataljonih, da bi lažje prebila nemški obroč. Tako se je glavnina brigade prebila na Dolenjsko k štabu XV. divizije, le drugi savinjski pol-bataljon (večinoma novinci) se je po pretrganju veze z ostalim delom bataljona zapletel v boje na Murovici, od koder sta Savo med Senožeti in Jevnico prečkala samo dva borca; 17 jih je padlo, 35 je bilo zajetih, nekaj mobilizirancev je ušlo, nekaj borcev pa se je vrnilo v Savinjsko dolino. Prav na dan kapitulacije Italije so vsi trije bataljoni Šlandrove brigade izpolnili povelje glavnega štaba NOV in POS in se vključili v sestav XV. divizije na območju Trebelnega, kjer so brigado tudi na novo preoblikovali (Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 72; Ambrožič-Novljan, *Gubčeva brigada*, str. 298–300; Godec, *Poskus kronike 1941–1945*, str. 174–175).

⁴⁴ Patrolja je nad Stično (Osredok nad Stično) prečkala mejo in preko Trebeljevega in Janč krenila do Kresniških Poljan, kjer je pridobila informacije o stanju Save in sovražnikovem udejstvovanju v dolini. Tam pa so izvedeli, da je Sava narasla in da Nemci že najverjetneje vedo za njihovo namero.

⁴⁵ Iz glavnine Šlandrove brigade so 24. septembra 1943 v Mokronogu ustanovili novo XII. Štajersko narodnoosvobodilno brigado, ki je ostala v sestavu XV. divizije (Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 111).

območju Tirne in Vač oz. Slivne. Mizarji, ki so bili večinoma iz Vač, so skupaj s partizanskimi mizarji izdelali 12 čolnov, ki so jih s konjsko vprego pripeljali do osrednje OPS 2 pri Hotiču. Na desnem bregu je štab VII. korpusa iz Suhe krajine na območje Save poklical 12. brigado, posebna navodila pa je dobil tudi Dolenjski odred na območju Gabrovke in Sv. Križa. Med štabi VII. korpusa, 12. brigade in IV. operativne cone je bila vzpostavljena radijska povezava. Posebna skupina borcev iz IV. operativne cone in KZO je zaradi naraslega vodostaja neuspešno poskušala Savo prebresti pri Senožetih, Hotiču in Mačkovini pri Ponovičah. Štabom brigad in XIV. divizije je bilo tako jasno, da borci ob težki oborožitvi ne morejo prebresti ali preplavati reke. Zaradi naraslega vodotoka se tudi novi čolni niso izkazali, saj jih je deroča reka prevračala v vrtincih. Angleško-ameriška misija pri štabu cone je naročila gumijaste čolne, ki so jih zavezniki odvrkli na območju Mlinš. Tako je v noči z 27. na 28. februar divizija poskušala prečkati reko s pomočjo zavezniških gumijastih čolnov, ki pa so bili premajhni za tako deročo vodo. Nato so poskušali čolne med sabo povezati v nekakšen pontonski most, vendar je bila reka neusmiljena in onemogočila prehod več kot dva tisoč partizanov, ki so se umaknili proti Jablani in Čemšeniku, kasneje pa proti Menini in Mozirskim planinam ter Konjiški gori. Ko so marca 1945 Nemci okrepili postojanke v Zasavju, je glavni štab odložil prehod divizije, ki se je nato 3 tedne borila z okupatorjem na območju Šoštanj.⁴⁶

Na lokaciji OPS 2 (Hotič–Presenčev mlin) je v začetku septembra 1944 prečkalo Savo 87 zavezniških vojakov iz Avstralije, Nove Zelandije in Anglije, ki so jih 30. oziroma 31. avgusta 1944 rešili in osvobodili borci 3. bataljona Serčerjeve brigade. Partizanska zaščita je osvobojene vojne ujetnike spremljala preko Pohorja, Zg. Savinjske doline, Moravškega do Save, kjer so jim borci Kamniško-zasavskega odreda ob domiselni diverziji domačinov pomagali s čolni in konji prečkati deročo reko. Pot so nadaljevali preko razmejitvene črte do letališča v Semiču, od koder so se po prehojenih 250 kilometrih vrnili v svoje vojaške baze v Italiji.⁴⁷

Humanitarni vidik koridorja se kaže v tem, da je preko Save in razmejitvene črte na Dolenjsko prebegnilo tudi ogromno civilistov v nekakšnih valovih. V prvih mesecih po zasedbi meja med okupiranimi pokrajinami še ni bila močno zastražena, zato so številne družine iz revirjev in Štajerske bežale na italijansko stran. V Mali Dolgi Nogi pri Manožniku

je tako spontano nastala javka za te begunske družine. Drugi val beguncev je nastal zaradi strahu pred okupatorjevim izseljevanjem prebivalstva iz obmejnih občin. Že novembra 1941 so se številni posestniki s Čepelj, Gobe, Preženjskih Njiv, Preske, Jelenja, Kala, Dol, Dobovic, Borovaka, Hudih raven, Brda, Prevalja, Podpeči in Javorja preselili na italijansko stran po Moravški gori, Gabrovki, na Oreškem hribu, pa vse do Mirne in Šentruperta. Tretji val prebežnikov je trajal vse do konca vojne in je nastal predvsem zaradi strahu pred okupatorjevimi represalijami ob odhodu svojcev v partizane ali ob nemških ukrepih po uspešno izvedenih partizanskih akcijah. Ob koncu leta 1941 in začetku leta 1942 so bili že organizirani s pomočjo aktivistov OF in kurirjev.⁴⁸

Točno število transportov in prepeljanih oseb čez reko in potem dalje čez mejo ne bo nikoli natančno znano. Peskar⁴⁹ navaja 12.000 do 13.000 prepeljanih ljudi v letu 1944, razdeljenih na približno 120 večjih ali manjših transportov. Še najbolj verodostojno število bi bilo okoli 10.000, ki so ga ugotovili sestavljalci Kronike KZO skupaj z zgodovinarjem Ivanom Vidaličem leta 1989.

Sklep

Nemška razdelitev slovenskega ozemlja, vzpostavitev meje in uvedba civilne uprave so povzročile, da se je na obravnavanem območju vzpostavilo ilegalno mostišče za transportiranje večjih partizanskih enot, novincev in orožja, t. i. partizanski koridor, ki je povezoval vojaško politično vodstvo NOB z njegovimi pokrajinskimi vodstvi.

Bitka na Savi je potekala vsa štiri leta in ni bila enkrat dogodek. Pri organizaciji koridorja so morali partizani premagovati velike ovire. Nemci so celotno območje koridorja močno zavarovali. Vzpostavili so sistem vojaških oz. policijskih postojank, ki so bile dobro utrjene. Ceste na obeh straneh Save so bile redno patroljirane, sistem varovanja reke, mostov, brodov, čolnov, žičnice pri Kresnicah je bil strateškega pomena za okupatorja. Zaradi tega so iz postojank ob progi večkrat dnevno patroljirale enote in oklepni vlak, ki so varovale progo pred diverzijami in sabotажami. Poleg tega so s proge, ki je speljana ob reki, nadzirali tudi območja prehodov.

Velikega pomena so bile naravne danosti območja. Na območju prehodov je v največji meri prisoten destruktivski tip rečno-denucijskega reliefa, ki je z grebeni oz. vrhovi na obeh straneh reke omogočal vidni nadzor v dolino; vmesne grape pa so

⁴⁶ Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 642–652; Peskar, *Dolenjski odred*, str. 478–487; Ambrožič–Novljan, *Petnajsta divizija*, str. 481–486; Godec, *Poskus kronike 1941–1945*, str. 182–183.

⁴⁷ Churches, *Vranov le v svobodo*, str. 76–87, 115–129; Vili Kos – ustni vir.

⁴⁸ ARS, AS 1827, 865/I; Vili Kos – ustni vir; Godec, *Poskus kronike 1941–1945*, str. 166–167; Jerič, *Gabrovka med Narodnoosvobodilno borbo*, str. 312–314.

⁴⁹ Peskar, *Dolenjski odred*, str. 269.

omogočale prikrit dostop do bregov reke. Velik vpliv na organizacijo prehodov so imele padavine, temperature in megla. Pomembno so vplivali padavinski viški v juniju in juliju, viški snežnih padavin v decembru in januarju, visoke in nizke temperature ter pojav megle v litijski kotlini.

Vsekakor je bila pomembna naklonjenost lokalnega prebivalstva do NOB, ki je tako dala sposobne brodnike, čolnarje, ki so dobro poznali lastnosti reke. Dobra organizacija kurirske zveze in seveda sposobni kurirji so bili ključni za delovanje koridorja, prav tako kot organiziranje terenske obveščevalne službe, ki je zbirala varnostno obveščevalne podatke o okupatorju. Teritorialne partizanske enote, predvsem Kamniško-zasavski odred in Dolenjski odred, na obeh straneh Save so bile pomembne predvsem z vidika organizacije, varovanja prehodov, postavljanja zased in vzdrževanja stalne zveze čez Savo.

Na koncu je treba posebej poudariti, da je po prerezu obveščevalnih podatkov nemška okupacijska oblast na območju koridorja za varovanje železniške proge, preprečevanje prehodov čez Savo in demarkacijsko črto, angažirala vseskozi okoli 1200 oboroženih mož, ki bi jih še kako potrebovala na drugih bojiščih. Hkrati pa je tolikšna vojaška prisotnost na tem območju zelo oteževala delovanje koridorja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1622, Nemško orožništvo na zasedenih ozemljih Gorenjske in Slovenske Koroške (41/II/2 – poimenski seznam policistov v okrožju Kamnik, 10. 2. 1942 in 10. 2. 1943; 41/III/5 – poročila žandarmerijskega poveljstva za Gorenjsko na Bledu, 19. 3. 1944).

AS 1625, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, urad Maribor (Karta Nacistično-fašistična delitev in zasedba Slovenije – Ljubljanska pokrajina 1943; Carta della Provincia di Lubiana 1:100.000, 1943; Deutsche Heereskarte Jugoslawien 1:25.000, 1943).

AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev (865/I – okolica Ljubljana: šolske kronike osnovnih šol Dol pri Ljubljani, Dolsko, Hotič, Janče, Javorje, Jevnica, Kresnice, Litija, Prežganje, Ribče, Sava, Senožeti, Sv. Križ pri Dolskem, Šmartno pri Litiji, Štanga pri Litiji, Tirna pod Sveto Goro in Vače pri Litiji; 908/I/1c – Skica sovražnikovih ustanov in postojank; 908/I/4d – Seznam okupatorjevih orožnikov na orožniški postaji Litija; 908/I/4e – Seznam nemške vojske Landschutz

Bataillon 921 v Litiji; 908/I/4f – Seznam okupatorjevih carinikov in graničarjev v okrožju Litija; 908/I/4g – Seznam moštva SS v Litiji, julij 1944–marec 1945; 908/I/5g – Seznam poveljnikov in policije v Litiji; 908/I/5j – Seznam domobrancev v okraju Litija; 908/I/6 – Seznam okupatorjevih žandarjev v Šmartnem pri Litiji; 908/I/7 – Seznam okupatorjevih žandarjev v Kresnicah; 908/I/8 – Seznam raztrgancev v postojanki Ponoviče; 908/I/9 – Seznam graničarjev na Savi; 908/I/12 – Seznam orožnikov in domobrancev v Vačah).

AS 1851, Glavni štab Slovenije (47/I/1 – Seznam postojank 1943; 47/II/1 – Situacijska poročila obveščevalnega oddelka IV. operativne cone, 21. december 1943; 52/II/1 – Podatki o sovražnih silah, 29. januar 1944; 54/I/1 – Seznam postojank po sektorjih, obveščevalni oddelek GŠS NOV in POS, februar 1944; 54/II/1 – Številčno stanje postojank Dolenjska-Gorenjska 1944, obveščevalni oddelek GŠS NOV in POS; 54/VII/1 – Seznam postojank po sektorjih, obveščevalni oddelek GŠ NOV in POS, 25. julij 1944; 60/II – Postojanka Stična, obveščevalni center štaba 15. SNOUB brigade, 11. avgust 1944; 60/III/2 – Skica postojanke Litija, Skice in načrti iz VII. korpusa; 62/II/ii – Pregledna karta slovenskega ozemlja, april 1944; 60/IV – načrt in skica miniranja mostu Pogonik, Dolenjski odred 1944; 62/II – Skice postojank Litija, Dolsko, Dol in Kresnice; 80/I/1 – Poročilo obveščevalnega oddelka IV. operativne cone Obveščevalnemu oddelku pri GŠ NOV in POS; 80/IV/3 – Situacijska poročila 6. in 11. SNOUB brigade, september 1944).

AS 1869, IV. Operativna cona (Obveščevalni center) (333/I/3 – Statistični pregled sovražnikovih sil na sektorju IV. operativne cone, 1. september 1944; 333/I/4 – Seznam postojank po sektorjih, obveščevalni oddelek GŠ NOV in POS, 15. julij 1944 in 25. julij 1944; 333/I/8 – Skica sektorja KZO z navedbo števila in močjo oboroženih točk z dne 15. april 1945; 333/II/1 – Situacijska poročila obveščevalnega centra IV. operativne cone, junij–november 1944, april in maj 1945; 333/III/17a – Situacijska poročila obveščevalnega oddelka KZO, 4–6. december 1944; 334/I/6 – Situacijska poročila obveščevalnega oddelka KZO, maj, junij 1944; 334/I/12 – Situacijska poročila obveščevalnega oddelka KZO, november, december 1944).

USTNI VIRI

Anton Jerant (1943), Jevnica.

Vili Kos (1927), nekdanji bataljonski izvidnik 3. bataljona KZO, Ljubljana-Šentvid.

KARTOGRAFSKI VIRI

- Carta della Provincia di Lubiana 1:100.000.* Ljubljana: last Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, september 1941.
- Deutsche Heereskarte Jugoslawien 1:25.000, listi 11-4-a, 11-4-b, 11-4-c, 11-4-d (Cilli) in 12-3-a, 12-3-c (Laibach).* [S. l.] Chef des Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943.

LITERATURA

- Ambrožič-Novljan, Lado: *Gubčeva brigada.* Ljubljana : Knjižnica NOV in POS, Založba Borec, 1972.
- Ambrožič-Novljan, Lado: *Petnajsta divizija.* Ljubljana : Knjižnica NOV in POS, Založba Borec, 1983.
- Belec-Beli, Ivan: Obnovljeni Kamniško-zasavski odred. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 208–214.
- Ceste v SR Slovenije 1945–1975.* Ljubljana: Republiška skupnost za ceste, strokovno služba, 1975.
- Churches, Ralph: *Vranov let v svobodo.* Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000.
- Dežman, Jože : Gorenjski železničarji 1941–1945. *Borec*, št. 548–550, 1996, str. 403–516.
- Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945.* Maribor : Založba obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, letnik XX, št. 1–2, 1980, str. 31–56.
- Ferenc, Tone: Okupatorjeve in domobranske posadke v Grosupljem v drugi svetovni vojni. *Zbornik občin Grosuplje, Ivančna Gorica, Dobropolje*, št. XIX. Grosuplje: Dolenjski list, 1996, str. 55–88.
- Ferenc, Tone: Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik. Gedrin, Janko in drugi (ur.): *Zbornik občine Domžale.* Domžale : Kulturna skupnost Domžale, 1979, str. 171–221.
- Fischer, Jasna in drugi: *Slovenska novejša zgodovina 1.* Ljubljana: Mladinska knjiga Založba d.d., 2005.
- Godec, Ciril: Poskus kronike 1941–1945. Ribičič, Mitja in drugi (ur.): *Partizanski koridor.* Tematski zbornik o partizanskih prehodih čez reko Savo, železniško progo in nemško-italijansko mejo v nekdanjem litijskem okrožju osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1988, str. 166–183.
- Godec-Tomaž, Anton: Partizansko civilno taborišče. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, str. 182–194.
- Guček, Milan: *Šercerjeva brigada*, 1. del. Ljubljana : Knjižnica NOV in POS, 1973.
- Jerič, Vid: Gabrovka med Narodnoosvobodilno borbo. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 304–343.
- Jerman, Mirko (1969): Nekateri akcije Šlandrove brigade na litijsko-moravškem območju. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 194–207.
- Klanjšček, Zdravko in drugi: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945.* Ljubljana : Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1978.
- Kovič, Eva: *Pogled nazaj.* Poskus kronike krajevne skupnosti Jevnica. Jevnica : Kulturno-umetniško društvo, 2001.
- Kresal, France: *Razvoj predilnice Litija.* Litija : Samozaložba predilnica Litija, 1961.
- Peskar, Jože: *Dolenjski odred.* Ljubljana : Knjižnica NOV in POS, 1976.
- Petje-Jovan, Janez: Kurirske zveze. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 237–247.
- Pogljajen-Kranjc, Franc: Zasavski bataljon Alojza Hohkrauta. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 110–134.
- Praprotnik, Tone: Litija in okolica do druge svetovne vojne. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, str. 9–22.
- Priročni krajevni leksikon Slovenije.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1996.
- Ribičič, Mitja: Partizanski koridor čez Savo. Ribičič, Mitja in drugi (ur.): *Partizanski koridor.* Tematski zbornik o partizanskih prehodih čez reko Savo, železniško progo in nemško-italijansko mejo v nekdanjem litijskem okrožju osvobodilne fronte slovenskega naroda, Ljubljana : Partizanska knjiga, 1988, str. 9–14.
- Ribič-Muk, Henrik: Kamniško-zasavski odred in postaje OPS. Ribičič, Mitja in drugi (ur.): *Partizanski koridor.* Tematski zbornik o partizanskih prehodih čez reko Savo, železniško progo in nemško-italijansko mejo v nekdanjem litijskem okrožju osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1988, str. 114–117.
- Ribič-Muk, Henrik: Kurirske zveze, kanali in postaje (TV in S) v nekdanjem litijskem območju. Ribičič, Mitja in drugi (ur.): *Partizanski koridor.* Tematski zbornik o partizanskih prehodih čez reko Savo, železniško progo in nemško-italijansko mejo v nekdanjem litijskem okrožju osvobodilne fronte slovenskega naroda.

- Ljubljana : Partizanska knjiga, 1988, str. 93–104.
- Ribič-Muk, Henrik: Specialna četa. Ribičič, Mitja in drugi (ur.): *Partizanski koridor*. Tematski zbornik o partizanskih prehodih čez reko Savo, železniško progo in nemško-italijansko mejo v nekdanjem litijskem okrožju osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1988, str. 108–111.
- Stergar, Gorazd: *Kamniško-zasavski odred v letu 1944*. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, 2001.
- Stiplovšek, Miroslav: *Šlandrova brigada*. Ljubljana, Maribor : Knjižnica NOV in POS, 1971
- Vidali, Ivan: *Kamniško-zasavski odred 1943–1945*. Rokopis, last Vili Kos, Prušnikova 5, Ljubljana, 1989.
- Zakonjšek, Rado: *Partizanski kurirji*. Ljubljana : Odbor IV. brigade VDV kurirjev relejnih postaj Slovenije, 1985.
- Župančič, Jože: Okupator v Litiji. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 22–29.
- Žužek-Tarzan, Alojz: Minerci na železniški progi v Zasavju. Strgar, Milica (ur.): *Litijski zbornik NOB*, 1. knjiga. Ljubljana : Skupščina občine Litija, 1969, str. 214–237.

*Slika prikazuje reko Savo v območju prehoda pri Lipi.
Slikano z levega brega (foto: Jože Rozman, 22. december 2005).*

Slika prikazuje viseči most med Senožeti in Jevnico. Na tem mestu je deloval brod vse do 8. septembra 1959, ko ga je nadomestil most (foto: Jože Rozman, 22. december 2005).

Slika prikazuje območje prehoda med Zgornjimi Ribčami in Slatnarjem. V ozadju je ob cesti in železniški progi vidna domačija Slatnar pod Kresniškim vrhom (foto: Jože Rozman, 22. december 2005).

*Fotografija prikazuje območje prehoda med Spodnjimi Ribčami in Drčarjem
(foto: Jože Rozman, 22. december 2005).*

*Slika prikazuje območje prehoda med Hotičem in Presenčevim mlinom.
V ozadju je vidna ravnina med reko in gozdom, kjer so bili transporti podnevi še posebej izpostavljeni
(foto: Jože Rozman, 22. december 2005).*

Slika prikazuje dostop do levega brega Save na območju prehoda Mačkovina. Številni prepusti in podvozi so partizanom olajšali prečkanje dobro nadzirane železniške proge (foto: Jože Rozman, 22. december 2005).

S U M M A R Y

The partisan corridor in the Litija area during World War II

The period of World War II represented a major milestone in the history of the Slovenian nation. At that time the Slovenian territory was divided among three occupying forces which afforded the Slovenes no future and existence as a nation. The largest portion of the territory belonged to the Germans, who drew a demarcation line or border between Germany and Italy on the right bank of the Sava River. The Sava thus became a border river across which connections soon formed between the resistance movements rapidly spreading in Gorenjska, Štajerska and Dolenjska. Coordination between the leadership of the National Liberation Struggle and the Liberation Front with

provincial military and political leaderships, as well as ensuring the flow of information, illegal press, weapons, medicines, personnel and units was crucial for a successful struggle against such a formidable enemy. The organisation of cross-Sava connections in the Litija area was not coincidental: favourable terrain and support from the population facilitated the shortest links between the partisan leadership and the Liberation Front, first from Ljubljana, then from Dolenjska (Kočevski Rog and Bela krajina, respectively), with northern Slovenia, Slovenian Koroška, and the Pomurje region. The crossing of the Sava River and the demarcation line took place from the first days of the occupation until the end of the war. The connection was never interrupted, only brought to a brief standstill in the wake of major operations and offensives of the occupying forces. With every passing month it became more organised and systematic, enabling the crossing and transportation for the ever-growing number of recruits and partisan units.